

**Ikoniczne
i literackie teksty
w przestrzeni
nowoczesnej dydaktyki**

Pod redakcją
Anny Pilch
Marty Rusek

Seria: Narracje w Eduk@cji

REDAKTOR NAUKOWY SERII

prof. dr hab. Anna Pilch

RECENZENT

dr hab. Grażyna Tomaszewska, prof. UG

PROJEKT OKŁADKI

Pracownia Register

Publikacja finansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Polonistyki.

© Copyright by Anna Pilch, Marta Rusek & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2015

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3905-2

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-663-23-81, 12-663-23-82, fax 12-663-23-83

Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98

tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl

Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie (Anna Pilch, Marta Rusek).....	7
Anna Pilch, <i>Zobaczyć opowiadanie obrazu</i>	15
Sebastian Borowicz, <i>Demon interpretacji. Obraz jako tekst ikoniczny w studiach filologicznych</i>	27
Ewa Skorupa, <i>Dziewiętnastowieczna ikonosfera a tożsamość narodowa</i>	43
Anna Czabanowska-Wróbel, „Asymetria” Adama Zagajewskiego – konteksty malarskie	59
Karolina Wawer, <i>Dotknięcie bólu. Akt kobiecy w pisarstwie Wiesława Myślińskiego</i>	71
Joanna Hobot-Marcinek, „Starcem w kolebce, kto łeb urwał hydrze młodości”. <i>Królestwo młodości – pomiędzy konstrukcją a dekonstrukcją stereotypu w literaturze i tekstach ikonicznych</i>	85
Marta Rusek, <i>Kulturowa zmienność przedstawień. Rozważania o motywie wiosny w tekstach ikonicznych i literackich</i>	97
Krystyna Zabawa, „Teatr” obrazów i słów – sztuka lektury książek obrazkowych (na przykładzie wybranych utworów Iwony Chmielewskiej)	113
Witold Bobiński, <i>Przygody człowieka patrzącego. Ponowoczesna teoria obrazu a szkolne praktyki interpretacyjne</i>	131
Sławomir Jacek Żurek, <i>Ikonografia i literatura. O nowej maturze ustnej z języka polskiego (2015)</i>	157
Ewa Nowak, <i>Instalacje plastyczne w doskonaleniu sztuki interpretacji</i>	169
Anna Włodarczyk, <i>Ikoniczność tekstów kultury – sposoby kształcenia kompetencji interpretacyjnych w dydaktyce polonistycznej</i>	179
Agnieszka Kania, <i>Maturzysta w kontakcie z dziełem malarskim, czyli praktyka czyni mistrza</i>	203
Monika Pitek, „Dziewczyna czytająca list przy otwartym oknie” Jana Vermeera <i>van Delft jako inspiracja dla współczesnej poezji i fotografii. Modele czytania tekstów ikonicznych w szkole</i>	217
Dominika Sebzda, <i>Kobieta i kobiecość – współczesne wizerunki poetyckie i malarskie</i>	229

Agnieszka Kopacz, <i>O demotyuatorach, memach i innych tekstach ikonicznych z sieci na lekcjach języka polskiego w szkole ponadgimnazjalnej</i>	247
Ewa Horwath, <i>Rola ilustracji w kształceniu językowym. Wskazówki, przykłady, ćwiczenia</i>	255
Summary	269
Literatura cytowana.....	271
Indeks.....	277

WPROWADZENIE

Trzecia książka, która ukazuje się w serii *Narracje w edukacji* pod tytułem *Literackie i ikoniczne teksty w przestrzeni nowoczesnej edukacji*, wychodzi naprzeciw dzisiejszym potrzebom oraz oczekiwaniom odbiorców sztuki współczesnej i literatury, studentów polonistyki, nauczycieli przygotowujących uczniów szkół ponadgimnazjalnych do nowej matury 2015. Odbiorca współczesnej rzeczywistości zapisanej w tekstach kultury może skonfrontować swój punkt widzenia na wiele kontrowersyjnych, ale i zarazem niełatwych do zinterpretowania zjawisk literackich i artystycznych z refleksjami autorów skupiających myślenie o kulturze i jej dziełach w zebranych tu artykułach.

Proponowane narzędzia badawcze do komplementarnej lektury wzajemnie oświeclających się zjawisk literackich i artystycznych, sztuki werbalnej i wizualnej są ważnym punktem książki.

„Równouprawniona” lektura tekstów literackich i ikonicznych, rozumiana w wymiarze komplementarnego czytania, umiejętności interpretowania tekstu, powinna otwierać współczesnemu młodemu odbiorcy świata kultury, literatury i sztuki nowe horyzonty na poszukiwanie nowego sensu, uruchamiać mechanizmy nowego widzenia i nowej wrażliwości na odbiór sztuk.

Widzenie rozmaitych problemów, tematów i kategorii w przestrzeni integracyjnej lektury umożliwi rozważanie zjawisk wyrażonych w tekstach literatury i sztuki, w tekstach werbalnych i ikonicznych wzbogaconych o refleksję filozoficzną, estetyczną, etyczną, aksjologiczną, artystyczną, prowadzącą do uniwersum.

Symultaniczne, wzajemnie oświeclające się, integracyjne interpretowanie zjawisk towarzyszących poznawaniu świata kultury przez współczesnego odbiorcę, studenta, ucznia pozwala na uruchomienie badawczych narzędzi, które rozwiną kreatywność i wyobraźnię, wiedzę, ale i świadomość, czym są teksty ikoniczne literackie i kulturowe.

To prowadzi do lepszego zrozumienia zarówno współczesności, jak i tradycji, do rozbijania myślenia o sztuce w starych schematach i formach i otwierania nowego spojrzenia, nowego widzenia relacji człowieka ze światem, z Innym, z samym sobą.

Książka skupia zatem uwagę na relacjach **tekst ikoniczny–tekst literacki**, lub raczej w szerszym rozumieniu **tekst werbalny–tekst wizualny**, by uświadomić, iż temat, problem, myśl, emocję, wrażenie można zapisać i wyrazić

w różnych językach sztuki, a co ważne, współczesna skłonność do mieszania języków, odstępstwa od niegdyś panujących reguł, zmusza do redefinicji pojęć: interpretacja–sens–znaczenie.

Postmodernistyczne porządki organizacji tekstu, i jego późniejszej lektury, której dokonuje współczesny odbiorca (bądź ma jej dokonać!), stają się wyznacznikiem czasu nowej sztuki i czasu dla nowej konieczności jej odczytania.

Jak wiadomo, czytanie obrazu, czy to literackiego, czy plastycznego, jest procesem nadawania znaczenia widzialnym znakom, symbolom, metaforom i aluzjom, które składają się na sens dzieła.

Plastyczne konteksty, które towarzyszyły przecież od dawna poszukiwaniu sensu i znaczenia odkrywanych w obrazach literatury, wspomagały zrozumienie epok literackich, różnic kulturowych i światopoglądowych artystycznych dokonań. Tyle tylko że w czasach nam współczesnych taka lektura tekstu staje się, a właściwie już się stała, zasadą interpretacyjną. Do tego od dłuższego czasu zmierzały holistyczne ujęcia dydaktyki, która dążyła do rozwijania umiejętności integrowanego czytania dzieł zapisanych językiem różnych sztuk i nadal się w tym dążeniu doskonalili.

Hans Georg Gadamer zwracał uwagę na kwestię czytania tekstu w jednej przestrzeni interpretacyjnej. Twierdził, sam przecież będąc interpretatorem tekstów szczególnie trudnych, które trzeba było przełożyć z języka twórcy na język odbiorcy, że nie wystarczy tylko „przeczytać”, trzeba jeszcze „zobaczyć”, a nawet „usłyszeć”.

Wprowadzenie takiego podejścia do tekstu i takiego rodzaju interpretacji wymaga metodycznego, praktycznego i przede wszystkim trwałego włączenia sztuk wizualnych w stały system kształcenia. Wtedy odbiorca otaczających go w dzisiejszym świecie rozmaitych dzieł kultury będzie rozumiał nie tylko mowę obrazów, znaków plastycznych, które odczytuje powierzchownie i które służą mu do prostego komunikowania, ale otworzy się na sens, który trzeba wydobyć z głębszych warstw literackich, z metafor i znaków. Literatura coraz bardziej oddala się niestety od gimnazjalisty, licealisty, maturzysty na niebezpieczną odległość. Modyfikacje szkolnego czytania, metamorfozy systemu przyszłej matury, modernizowanie edukacji, idące w kierunku z jednej strony swobody i samodzielności lektury tekstu, z drugiej jednak logicznej, retorycznej, poprawnej językowo i zbliżonej do „prawdy dzieła”, zmierzają do lepszego rozumienia literatury i sztuki, do wrażliwości na dokonania artystyczne, kładą nacisk na akcentowanie wagi arcydzieła, świadomości, czym ono jest.

Niniejszy tom łączy historyczny i teoretyczny, kulturoznawczy i medialny, warsztatowy i praktyczny sposób patrzenia na sztukę, literaturę i szerzej – zjawiska artystyczne.

Intertekstowe związki i relacje, kreatywne, a jednocześnie zdyscyplinowane formy patrzenia na dzieła przy jednoczesnym widzeniu tych dzieł, ostrość spojrzenia wraz z wysublimowanym przeżyciem obrazów i wersów są materią niezbędną do odbioru wielowymiarowych doświadczeń z przedstawieniami literackimi i ikonicznymi.

***

U podłoża prezentowanych w niniejszym tomie rozważań stoją różnorodne zjawiska określające współczesność, takie jak dominacja kultury obrazu, rozrastanie się ikonosfery, a także rozwój bogatej refleksji teoretycznej po ogłoszeniu zwrotów lingwistycznego i ikonicznego. Wszystkie one w zasadniczy sposób wpływają na zakres, treści i sposoby polonistycznej edukacji.

Podjęte przez autorów tematy tworzą trzy komplementarne zbiory tekstów. Pierwszy zawiera prace dotyczące zagadnień teoretycznych, przynosi także nowe ujęcia interpretacyjne. Drugi obejmuje artykuły podporządkowane edukacyjnej perspektywie, ale jednocześnie poświęcone interpretacji tekstów i zjawisk kultury. Wreszcie trzeci skupia się wyłącznie na edukacji, proponując odpowiedzi na pytanie, jak kształcić kompetencje odbiorcze uczniów.

Tom otwiera tekst **Anny Pilch** *Zobaczyć opowiadanie obrazu*. Zaprezentowany w nim namysł nad praktykami lekturowymi stosowanymi przy odbiorze tekstu ikonicznego łączy się z rozważaniem możliwości wykorzystania ich w procesie dydaktycznym. To ważna dla całego tomu strategia opisu. Jako szczególnie istotną i przydatną w dydaktyce badaczka wskazuje teorię narratologiczną, narracyjne podejście, otwarte na polisemiczność tekstu, umożliwi bowiem czytanie sztuki w sposób subiektywny, ale nie zupełnie dowolny, co więcej, ujmuje odbiór jako proces dynamiczny. Autorka pokazuje, odwołując się do przykładów, że u podstaw narracyjnego działania leży paradoks – świadomość możliwości i niemożliwości tworzenia opowieści oraz akt zawłaszczenia tekstu przez narratora. Podkreśla jednak, iż akt odbioru rozumiany jako czytanie obrazu, czyli przypisywanie mu znaczeń, zarówno niesie doświadczenie radości patrzenia, jak i stwarza miejsce na polemikę i dystans.

Relację między obrazem a tekstem, wizualnością a tekstualnością rozważa **Sebastian Borowicz** w artykule *Demon interpretacji. Obraz jako tekst ikoniczny w studiach filologicznych*, zwracając uwagę na fenomen istnienia i oddziaływania obrazu oraz na funkcjonowanie w dyskursie filologicznym i pedagogice kultury terminu „tekst ikoniczny”. Termin ten staje się powodem do namysłu nad kulturową praktyką „utekstowania obrazu” (ale i źródłem kontrowersji) oraz nad agonicznym napięciem między obrazem a słowem. Autor pokazuje, że kultura klasyczna ukształtowała semiotyczną perspektywę odbioru obrazów, waloryzując pragnienie rozpoznania sensu obrazu przez dochodzenie do jego skrywanego znaczenia za pomocą słów. Upomina się także o docenienie niezapomnianego przez słowo doświadczenia odbioru, bo – jak przypomina – obraz (w jego materialnym, fizycznym wymiarze) pojawił się przed tekstem i był sposobem ekspresji doznania zmysłowego, problematyzowania świata bez używania abstrakcyjnych pojęć.

Problem roli obrazu i kodu wizualnego w procesach identyfikacji i kształtowania samoświadomości rozważa **Ewa Skorupa** w tekście *Dziewiętnastowieczna ikonosfera a tożsamość narodowa*. Analiza szczególnego przypadku – funkcjonowania polskich pocztówek o treściach alegorycznych i historycznych na ziemiach zaboru pruskiego pod koniec XIX wieku – prowadzi do ujawnienia sposobów odbioru i siły oddziaływania tekstów ikonicznych tworzonych w celach edukacyjnych. Autorka, przywołując bogaty materiał przykładowy, opisuje działania cenzury i sądów oraz pokazuje, jak karta pocztowa – niosąca jednoznaczny komunikat o silnym ładunku emocjonalnym – stała się narzędziem walki o tożsamość narodową, jak kształtowała wyobraźnię zbiorową i współuczestniczyła w walce o symbole w ikonosferze.

Związkom konkretnych utworów poetyckich i prozatorskich ze sztukami plastycznymi poświęcone są dwa kolejne studia. **Anna Czabanowska-Wróbel** w szkicu „*Asymetria*” **Adama Zagajewskiego** – *konteksty malarskie* interpretuje najnowszy tomik wierszy poety, wydobywając wpisane weń liczne i wielokierunkowe odniesienia dotyczące procesu twórczego, postawy i roli artysty, korespondencji sztuk, konkretnych obrazów. Zatrzymuje się zwłaszcza przy jedynej w zbiorze Zagajewskiego poetyckiej ekfrazie, czyli wierszu *Manet*. Podstawową kategorią interpretacyjną czyni tytułową asymetrię, pojęcie przynależące do słownika estetyki. Wskazuje, że odczytywanie w wierszach Zagajewskiego różnych wymiarów i pól semantycznych tego terminu prowadzi do istotnych rozpoznań, które odnoszą się do rozumienia sztuki oraz pojmowania egzystencji, a zarazem określają postawę poety.

Z kolei **Karolina Wawer** w tekście *Dotknięcie bólu. Akt kobiecy w pisarstwie Wiesława Myśliwskiego* interpretuje przedstawione w powieściach autora *Widnokregu* literackie próby szkicowania kobiecego aktu i sytuuje je w kontekście malarskiej tradycji i współczesnych sposobów przedstawiania ciała. Rozważania o estetyce nagości, ikonicznych konwencjach, feministycznej recepcji kobiecych aktów, ale także o doświadczeniu ciała oraz doświadczeniu zapisanym w ciele podczas wojny oraz w obozach koncentracyjnych pozwalają autorce wskazać, w jaki sposób Myśliwski redefiniuje w swoim pisarstwie męską rolę i jak wprowadza dystans do patriarchalnych wzorów, z których sam wyrasta i które konstytuują świat jego powieści.

Kształtowanie stereotypowych ujęć w edukacyjnej, a zwłaszcza w podręcznikowej narracji jest przedmiotem analizy dokonanej przez **Joannę Hobot-Marcinek** w tekście „*Starcem w kolebce, kto łeb urwał hydrze młodości*”. *Królestwo młodości – pomiędzy konstrukcją a dekonstrukcją stereotypu w literaturze i tekstach ikonicznych*. Autorka, odnosząc się do wprowadzonych w podręcznikach do języka polskiego utworów, ich doboru oraz przywoływanych kontekstów, rozważa problem tworzenia, podtrzymywania i destabilizacji schematów poznawczych na temat młodości. Interesujący ją problem ujmuje wieloaspektowo – ujawnia ważną dla procesów poznawczych rolę schematów w procesie konceptualizacji i kategoryzacji świata. Jednocześnie pokazuje, jak interpretacja tekstów

literackich i ikonicznych może zapobiegać utrwalaniu stereotypów, oraz daje nauczycielom wskazówki, jakie działania powinni podejmować, by przełamywać negatywne zjawiska.

Problem przekształcania wzorców z przeszłości oraz zachodzącej we współczesnej sztuce i kulturze dekonstrukcji tradycyjnych wyobrażeń oraz wynikających z tego edukacyjnych wyzwań podejmuje **Marta Rusek** w szkicu *Kulturowa zmienność przedstawień. Rozważania o motywie wiosny w tekstach ikonicznych i literackich*. Autorka, interpretując dzieła werbalne i ikoniczne, zadaje pytania o to, jaką wiedzę o człowieku i o jego czasach przynosi obserwacja zmian w *topoi*. Zastanawia się także nad tym, ile może wnieść do odbioru współczesnych tekstów kultury znajomość dzieł z przeszłości, i bada, jak wskazane konteksty aktywizują różne sensory w wybranej do analizy pracy Katarzyny Kozyry. Ten ostatni wątek wiedzie ku poszukiwaniom nowych dydaktycznych rozwiązań.

Z obserwacji współczesnych tendencji artystycznych wyrasta także rozprawa **Krystyny Zabawy** „Teatr” obrazów i słów – sztuka lektury książek obrazkowych (na przykładzie wybranych utworów Iwony Chmielewskiej. Badaczka, interpretując prace Chmielewskiej, charakteryzuje ten coraz bardziej popularny (nie tylko zresztą jeśli chodzi o literaturę dla dzieci) typ twórczości. Podkreśla, że książka obrazkowa to dzieło zintegrowane, które zmienia status znaków wizualnych w komunikacji literackiej, a trudność jego odbioru wynika z konieczności symultanicznego czytania dwóch kodów: werbalnego i ikonicznego. W swoim artykule przedstawia szereg wskazówek, sugestii i odpowiedzi, jak na wszystkich poziomach edukacyjnych, od przedszkolnego po uniwersytecki, uczyć sztuki lektury takich książek.

Papierkiem lakmusowym do rozpoznania i opisanie zmian w edukacji polonistycznej i stojących przed nią wyzwań stała się nowa formuła egzaminu maturalnego. Podnosi tę kwestię wielu autorów, między innymi **Witold Bobiński** w artykule *Przygody człowieka patrzącego. Ponowoczesna teoria obrazu a szkolne praktyki interpretacyjne*. Autor zadaje – ponawiane także w innych tekstach – pytanie, jak należy kształcić umiejętności analizy i interpretacji tekstów ikonicznych. Odpowiedzi szuka w tradycji dydaktycznej (tutaj szczególnie ważna staje się koncepcja Kazimierza Wóycickiego), ale przede wszystkim we współczesnej teorii i antropologii obrazu. Odwołując się do nich, badacz proponuje taki model działań edukacyjnych, który przyczynia się do kształtowania wrażliwości wizualnej odbiorcy i nie powoduje utraty ikonicznej tożsamości dzieła.

Opis wymagań maturalnych i odpowiedzi na pytanie, jak pracować z tekstami ikonicznymi na lekcjach języka polskiego, przynoszą kolejne teksty. **Sławomir Jacek Żurek** w artykule *Ikonografia i literatura. O nowej maturze ustnej z języka polskiego (2015)* wyjaśnia, dlaczego na egzaminie dojrzałości wprowadzono nowy typ zadań, w których pojawiają się teksty ikoniczne, oraz omawia wymagania, jakie stawiane są zdającym. Prezentuje także – odwołując się do przykładów – różne typy tekstów ikonicznych i wskazuje, na co nauczyciel powinien zwracać uwagę (np. umiejętność łączenia porządku werbalnego i ikonicznego w przypadku plakatu) podczas prowadzenia lekcji.

Zagadnienie kompetencji odbiorczych, ale i tekstotwórczych uczniów podnoszone jest przez wielu autorów, między innymi przez Ewę Nowak. W szkicu *Instalacje plastyczne w doskonaleniu sztuki interpretacji* zajęła się ona stosunkowo nowym i ważnym współcześnie rodzajem dzieł. Omawiając ich specyfikę, podkreśla nie tylko ich wymiar estetyczny, lecz także społeczne oddziaływanie wynikające z umieszczania instalacji tam, gdzie prace plastyczne zazwyczaj nie są eksponowane. Dydaktyczne wskazówki i podpowiedzi czynione są na przykładzie instalacji Jerzego Kaliny, Katarzyny Kozyry i Julity Wójcik.

Panoramyczne ujęcie różnych wątków związanych z zagadnieniem ikonizacji oraz semiotycznie pojętą kategorią tekstu kultury, a przede wszystkim z kształceniem umiejętności odbiorczych przynosi rozprawa **Anny Włodarczyk** *Ikonizacja tekstów kultury – sposoby kształcenia kompetencji interpretacyjnych w dydaktyce polonistycznej*. Bogaty i zróżnicowany materiał przykładowy służy pokazaniu, jak budować sytuacje lekcyjne, które sprzyjają pogłębionemu odczytywaniu dzieł sztuki i utworów literackich, filmów, rozwijaniu świadomości językowej i kulturowej uczniów.

Podobnie praktyczny charakter ma praca **Agnieszki Kani** *Maturzysty w kontakcie z dziełem malarskim, czyli praktyka czyni mistrza*. Zawarte zostały w niej wskazówki przydatne do analizy i interpretacji dzieł sztuki, a także przykładowe projekty lekcji. Stanowią one taką propozycję dydaktyczną, w której sukcesywnie powtarzane ćwiczenia mają prowadzić do kształtowania postawy czynnego uczestnictwa w kulturze.

Artykuł **Moniki Pitek** „*Dziewczyna czytająca list przy otwartym oknie*” *Jana Vermeera van Delft jako inspiracja dla współczesnej poezji i fotografii. Modele czytania tekstów ikonizacyjnych w szkole* wpisuje się w nurt publikacji związanych z nową formułą maturalną, przynosi przykładowe analizy i interpretacje tekstów ikonizacyjnych oraz literackich. Opis procesu interpretacji jest zarazem prezentacją modelu działań metodycznych.

Badaniem tekstów malarskich oraz ikonizacyjnych zajmuje się również w swoich rozważaniach **Dominika Sebzda**. W artykule *Kobieta i kobiecość – współczesne wizerunki poetyckie i malarskie* autorka pokazuje całą kolekcję kobiecych portretów, a w mikroanalizach czy interpretacjach odsłania podmiotowy, subiektywny charakter tych działań odbiorczych i upomina się o zaistnienie tego wymiaru w szkolnej, zespołowej interpretacji.

Nowoczesna dydaktyka nie może pomijać cyberprzestrzeni – tej dynamicznie rozwijającej się sferze kultury poświęcony jest szkic **Agnieszki Kopacz** *O demotywatorach, memach i innych tekstach ikonizacyjnych z sieci na lekcjach języka polskiego w szkole ponadgimnazjalnej*. Autorka, opisując wybrane zjawiska kultury sieci, odpowiada na pytanie, dlaczego należy wprowadzać je na lekcje polskiego. Przedstawia sposoby ich funkcjonowania zarówno jako kontekstu pomocniczego lub interpretacyjnego podczas pracy z tekstami kanonicznymi, jak i jako obiektu badań czy analizy.

O wykorzystywanie obrazów, rysunków i schematów w kształceniu językowym, a tym samym o zmianę praktyki edukacyjnej upomina się **Ewa Horwath** w tekście *Rola ilustracji w kształceniu językowym. Wskazówki, przykłady, ćwiczenia*. Bogaty materiał przykładowy służy autorce do opisania zróżnicowanych ćwiczeń, zadań i celów ich stosowania.

Zebrane w tomie studia i artykuły tworzą wieloaspektowe ujęcie zapowiedzianej w tytule problematyki, nie wyczerpują jej jednak. Prezentując wielobarwny pejzaż kulturowej i metodycznej refleksji, otwierają kolejne perspektywy i przynoszą nowe pytania.

Marta Rusek